

ЗЕТСКИ ГОСПОДАРИ ЦРНОЈЕВИЋИ И ВЕЗИРИ БУШАТЛИЈЕ (XIV вијек – 1830. г)

Зборник радова са научног скупа
одржаног на Цетињу и у Подгорици,
6. и 7. октобра 2017. године

Цетиње, 2019.

Др НЕДЕЉКО В. РАДОСАВЉЕВИЋ
 Научни саветник
 Историјски институт, Београд
 Србија
 nedeljko_radosavljevic@yahoo.com

СТАТУС ЦРНОГОРСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ПО УКИДАЊУ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766.

(канонска самосталност или самосталност
 услед државног разлога)¹

Сажетак: Тема рада је статус Црногорске митрополије по укидању Пећке патријаршије 1766. У раду је указано на то који статус је Црногорска митрополија имала непосредно после тог чина, као и током постепеног формирања модерне државности Црне Горе. Посебна пажња усмерена је на компаративну анализу са положајем других митрополија и епископија бивше Пећке патријаршије, и касније, Карловачке митрополије и Православне цркве у Кнежевини/Краљевини Србији. Објашњени су разлози због којих је хиротонија црногорских митрополита вршена у Карловачкој митрополији, односно Московској патријаршији, и њихова континуирана веза са традицијом постојања Пећке патријаршије. Изузетно значајан став Васељенске патријаршије у погледу статуса Црногорске митрополије такође је анализиран на основу извора првог реда.

Кључне речи: Османско царство, Црна Гора, Пећка патријаршија, Васељенска патријаршија, Црногорска митрополија, канонски статус, томос

Године 1766. укинута је аутокефалност Пећке патријаршије и само њено постојање у било ком организационом облику. Духовну и црквено-административну власт у њеним епархијама које су се биле у областима под османском влашћу преузела је Васељенска патријаршија, која је прихватила и обавезу да исплати њене дугове. Дугови су били толико велики да је због њих пећки патријарх Калиник II дао оставку, док је већина архијереја упутила молбу за њено гашење

¹ Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске модерне* (Ев. бр. 177031), који се реализује у Историјском институту у Београду.

и припајање Васељенској патријаршији.² Аутономна Карловачка митрополија, канонски нераскидиви део Пећке патријаршије, која је деловала у Хабзбуршкој монархији са сопственим поглаваром, карловачким митрополитом, Светим синодом, епископима, епархијама и свештенством, од тада је наставила самостално постојање, без прихватања врховне духовне власти Велике цркве, али и без званичног проглашења аутокефалности. Њена аутономија била је заокружена и потпуна, и тако је прихваћена у православној хришћанској васељени. Годину дана касније, 1767, укинута је аутокефалност Охридске патријаршије и њено постојање уопште.³ Тако је целокупна православна црквена структура на Балканском полуострву под османском влашћу постала део Васељенске патријаршије.

На простору под османском влашћу које је насељавао српски народ, и који је у црквеном погледу био организован у Пећку патријаршију, број епархија се временом смањивао. Тако је Пећка патријаршија 1766. имала само десет епархија.⁴ Све оне су, под утицајем праксе која је постојала у Васељенској патријаршији, имале висок митрополијски ранг. Територија којом су пећки патријарси непосредно управљали смањила се још крајем 17. века због поме-

2 Сиромашење Пећке патријаршије почело је још у време Великог бечког рата, када је 1688. Јеген Осман-паша запленио и однео целу њену ризницу. По Другој великој сеоби Срба 1737, када у њену структуру све више улазе митрополити из Васељенске патријаршије, материјално стање Цркве било је све лошије, а Пећка патријаршија и њене поједине митрополије су све више задуживане. Дугове није било могуће лако вратити, а узимани су нови зајмови. Хапшење и осуда на смрт шпекуланта Георгија Спатариса у Цариграду због нејасних токова новца, чија имовина је у целости конфискована, допринело је да многи дугови Пећке патријаршије одмах доспеју на наплату, јер су у његовој заоставштини пронађене њене облигације на велике новчане износе. То је био непосредан повод да се патријарх Калиник II и цео црквени врх Пећке патријаршије одлуче за тако радикалан чин. О томе опширније: Д. Алексијевић, *Прилози за историју Српске цркве*, Весник Српске цркве за 1909 (Београд 1909), 758–759; Ђ. Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије 1766. године*, Богословље 13 (Београд 1938), 250–307; Исти, *Историја Српске православне цркве I*, Београд 1991, 421–451.

3 И. Снегаров, *История на Охридската архиепископия-патриаршия, том 2*, от падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767), София 1995, 149–150.

4 Од обнове аутокефалности Пећке патријаршије 1557, све до Великог бечког рата (1683–1699) и Велике сеобе Срба 1690, када је њена структура била озбиљно угрожена, Пећка патријаршија имала је у свом саставу између 40 и 44 епархије. Пописи вршени средином 17. века то потврђују. Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ СССР, одељење историјских наука, 2 (1980), 61–164. У време укидања аутокефалности Пећке патријаршије, она је имала десет митрополија и, највероватније, и једну епархију која је била под директном управом пећког патријарха (Призренска). Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 78–79.

рања граница Хабзбуршке монархије ка југу, да би потом, уз кратак период дисконтинуитета 1718–1739, остала иста све до 1766.⁵ Исто је било и када је реч о висини пореских обавеза Пећке патријаршије према османским властима.⁶

Бивши јерусалимски патријарх, Доситеј Нотар, у спису под насловом „О архиепископији Пећкој и њој потчињеним епископијама“, тврдио је да она има двадесет две епархије, од чега њих четрнаест под непосредном влашћу пећког патријарха, односно на простору Османског царства. За осталих осам он наводи да су у Хабзбуршкој монархији.⁷ Од четрнаест епархија, колико их је било 1706, када је Доситеј Нотарис сачинио свој спис, године 1766. њихов број сведен је на десет.⁸

Свака од тих десет митрополија које су у тренутку укидања Пећке патријаршије постојале, имала је одређене специфичности. Опште место било је да су све оне баштиниле традиције значајних епархијских средишта из времена које је претходило Великом бечком рату (1683–1699), односно Великој сеоби Срба 1690, после које је дошло до њиховог постепеног укрупњавања. Одмах по Великој сеоби, Васељенска патријаршија први пут је активно утицала на збивања у Пећкој патријаршији директним постављењем новог патријарха, Калиника I Скопљанца. Без обзира на његово етничко порекло, које није са сигурношћу утврђено (помиње се и као „Грк“ и као „Скопљанац“, што не мора да искључује једно

5 У времену између Пожаревачког и Београдског мира, који су склопљени после ратова Хабзбуршке монархије и Османског царства 1716–1718, односно 1737–1739. године, као посебна земаљска администрација формирана је хабзбуршка Краљевина Србија, са Београдом као административним центром, која је обухватала северну, и део централне и западне Србије (Ваљево, Чачак, Јагодина, Крагујевац, Пожаревац). На том простору је одлуком хабзбуршких власти основана нова аутономна црква, Београдска митрополија, са митрополитом Мојсијем Петровићем на челу. По смрти оболелог карловачког митрополита Вићентија Поповића, Београдска митрополија персонално је уједињена са Карловачком митрополијом 1726. у једну, Београдско-карловачку митрополију, која је постојала све до османске реокупације Србије 1737–1739. *Историја српског народа IV/1* (Р. Л. Веселиновић), Београд 1986, 127. С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 334–337.

6 Годишња обавеза Пећке патријаршије према султановој благајни, не рачунајући обавезе појединих митрополита приликом њиховог потврђивања у звању, износила је 100.000 акчи. И касније, када Пећка патријаршија није постојала, тај износ је посебно навођен у обавезама Васељенске патријаршије. И. С. Јастребов, *Податци за историју Српске цркве*, Београд 1879, 7, 33.

7 Д. Алексијевић, *Прилози за историју Српске цркве*, Весник СЦ за 1908 (Београд 1908), 297–299.

8 *Историја народа Југославије II* (В. Чубриловић), Београд 1960, 1278–1279.

друго) резултат његове управе било је стабилизовање прилика на простору који је остао под османском влашћу, и очување јаког аутономног језгра у епископату, који је задржао словенску структуру.⁹ Православне епархије у Хабзбуршкој монархији и даље су признавале патријарха Арсенија III Црнојевића, све до његове смрти 1706. године. Патријарх Калиник I успео је да одлуком о давању аутономије новоуспостављеној Крушедолској митрополији 1710. сачува канонско на рачун управног јединства Цркве. Средиште Крушедолске митрополије је 1713. године пренето у Сремске Карловце, а име те црквене аутономије промењено је у Карловачка митрополија.¹⁰

Међу епархијама Пећке патријаршије које су опстале после Великог бечког рата, била је и Црногорска митрополија. И она је у свом дугом трајању имала одређене специфичности. Црногорска митрополија је још од обнове Пећке патријаршије 1557. године имала висок ранг у њеној структури, што није било утемељено на величини њене територије или економском богатству, већ пре свега на традицији и угледу који је имала. Црногорска митрополија имала је такав ранг и 1651. године, када јој је на челу био митрополит Мардарије. Њен *нешкеш* (износ обавезног доприноса султановој благајни) износио је тада 800 акчи. То је било знатно мање него у случају већине других епархија, што је још једна потврда да простор, број верника или њихова економска моћ нису пресудно утицали на то.¹¹

Специфичност Црногорске митрополије била је и чињеница да је митрополитско достојанство од почетка 18. века наслеђивано у породици Петровић Његош, чији су припадници имали важну улогу у стварању темеља модерне државности Црне Горе. Територија Црногорске митрополије била је иницијално и територија на којој је зачета црногорска државност. То подручје било је тешко приступачно, а османске власти су сматрале да је довољно да у кризним ситуацијама покрену веће експедиције ка њему и тамо кратко време задрже своје трупе, јер је њихов трајни опстанак у тој области био скуп, пре свега због тешкоћа у допремању провијанта и лоших комуникација са другим османским војним формацијама.

9 Н. В. Радосављевић, *нав. дело*, 72.

10 *Исто*, 73; Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 370.

11 Н. Шулетић, *Подаци о бератима архијереја Пећке и Охридске архиепископије у Дефтеру прихода канцеларије црквених муката (ВОА, КК 2542–33)*, Српске студије 1 (Београд 2010), 186.

У време укидања аутокефалности Пећке патријаршије, на челу Црногорске митрополије налазио се митрополит Сава Петровић.¹² У времену од 1750. до 1766. он је имао и викарног епископа. То је био његов синовац, владика Василије Петровић, који је показивао више склоности ка световним питањима, покушавајући да успостави ближу везу са руским двором. Василије је преговарао и са Хабзбуршком монархијом, а трудио се да одржава добре односе и са Млетачком републиком.¹³ После смрти Василија Петровића, митрополит Сава Петровић водио је Црну Гору мирнијим путем. А то је препознато и на Порти, и у Васељенској патријаршији.

Црногорски митрополит није био међу потписницима молбе за укидање Пећке патријаршије 1766, а није дао ни пуномоћ неком другом митрополиту да га по том питању заступа, иако је та могућност постојала.¹⁴ Али, за разлику од херцеговачког митрополита Стефана и рашког митрополита Гаврила, по народности Срба који су били противници укидања аутокефалности Пећке патријаршије, због чега су највероватније и смењени, Сава Петровић остао је на челу Црногорске митрополије. Он је султановим позлаћеним бератом потврђен у свом митрополитском достојанству. Иван Степанович Јастребов наводи да је и нишки митрополит Гаврило потврђен бератом, али не и позлаћеним, а нове берате су добили и други архијереји који су потписали молбу за укидање Пећке патријаршије.¹⁵ Позлаћен берат митрополита Саве Петровића, међутим, није био изузетак који би указивао на било какав вид признате црквене самосталности Црногорске митрополије, што је касније и у неким важним делима довело до забуне да се радило о *de facto* посебној

12 Сава Петровић, митрополит црногорски 1735–1781, наследник владике Данила, првог митрополита из породице Петровић Његош. С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 431.

13 В. Поровић, *Историја Срба*, Земун 2004, 494–497. Василије Петровић написао је и једну од првих историја Црне Горе, која је штампана и објављена у Русији. Склон претеривањима, у њој је несразмерно приказао њене географске одлике, бројност становништва и војне могућности. В. Петровић, *История о Черной Горы*, Санктпетербург 1754.

14 Молбу су, поред патријарха Калиника II, потписали митрополити нишки Гаврило, београдски Јеремија Папазоглу, ужичко-ваљевски Митрофан, дабробосански Серафим, скопски Константин, самоковски Неофит и ђустендилски Гаврило. Од њих је извесно да је само један био словенског порекла, Серафим дабробосански, Бугарин, рилски пострижник, док су сви остали највероватније били Грци. Молбу нису потписали митрополити рашки Гаврило, херцеговачки Стефан и црногорски Сава Петровић. Од њих тројице, једино црногорски митрополит Сава није био смењен. Н. В. Радосављевић, *нав. дело*, 79.

15 И. С. Јастребов, *нав. дело*, 20–21; Н. В. Радосављевић, *нав. дело*, 79.

Цркви у Црној Гори.¹⁶ Потврда за то је и чињеница да је и митрополит рашко-призренски Јоаникије, Србин по етничкој припадности, исто тако добио позлаћен ферман издат првог априла 1808. године од султана Мустафе IV, и то у време када је Османско царство било суочено са експанзијом Првог српског устанка и унутрашњим немирима, који ће довести до смене на престолу, на који је исте године ступио султан реформатор Махмуд II.¹⁷ Опстанак митрополита Саве Петровића на архијерејском трону дао је могућност султану да чином давања берата покаже свој, све више номинални, суверенитет над Црном Гором, па је и то могао бити разлог зашто није покушана његова смена. Чак и да је желела да га смени, Патријаршија би такву одлуку због специфичног положаја Црне Горе тешко могла да спроведе.

Неспорна припадност Црногорске митрополије Пећкој патријаршији и идентификација са њеном баштином по укидању аутокефалности, види се из поступака и аката који су уследили у периоду после тога. У Црној Гори уточиште је нашао Василије Јовановић Бркић, пећки патријарх од 1763. до 1765, који је био уклоњен са патријаршијског престола, па потом интерниран. Он је свакако у Црну Гору дошао са допуштењем митрополита Саве Петровића. Нешто касније, патријарх Василије Јовановић Бркић је за потребе адмирала Алексеја Орлова, команданта руске флоте која је против османске војске оперисала у Средоземљу, саставио спис под насловом „Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога, састављен год. 1771. патријархом Василијем Бркићем“.¹⁸ О неспорном осећању припадности угашеној Пећкој патријаршији, говори и писмо митрополита Саве Петровића упућено московском митрополиту Платону, који је у време његовог настанка био на челу Светог синода Московске патријаршије.¹⁹ Писмо је, како сматра његов приређивач Живојин

16 St. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, 380.

17 Позлаћен берат издат митрополиту Јоаникију, изузетан пример писарске вештине османских дворских канцеларија, чува се у Музеју СПЦ у Београду. За његово превод и опис захваљујем се уваженој колегиници др Татјани Катић, научном сараднику Историјског института у Београду.

18 В. Јовановић Бркић, *Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога, састављен год. 1771. патријархом Василијем Бркићем*, прир. И. Руварац, Споменик СКА X (1891), 43–66.

19 Од времена Петра Великог, по смрти патријарха Адријана 1700, на челу Московске патријаршије више није било патријарха, већ је уместо њега Црквом администрирао један од митрополита. Године 1721. установљен је колективни орган управе над

Јовичић, послато 1776. године, мада је то могло бити и раније, јер није јасно због чега би на његово слање Сава Петровић чекао толико дуго.²⁰ У писму се истиче да су архијереји Пећке патријаршије „изгнани и лишени својих престола“, и да лутају по свету или су у манастирима Свете Горе. У писму се изричито наводе митрополити самоковски, штипски, скопски, новопазарски (рашки), нишки, ужички, београдски, босански и херцеговачки. Од митрополита Платона тражено је да својим ауторитетом помогне у васпостављању Пећке патријаршије.²¹

Један од догађаја који су у историји Црногорске митрополије довели до извесног дисконтинуитета, али никако и промене њеног статуса, било је рукоположење и устоличење митрополита Петра I Петровића Његоша (Светог Петра Цетињског), који је наследио митрополита Саву Петровића. Петар I Петровић Његош је рукоположен од сабора архијереја Карловачке митрополије 1784. године, свакако уз сагласност тадашњег карловачког митрополита Мојсија Путника. За то је, међутим, био неопходан и пристајак хабзбуршких државних власти, које је Мојсије Путник морао консултовати. Оне су то одобриле из више разлога. Прво, у том тренутку више није било извесно да ће Велика Црква прихватити локалног кандидата за црногорског митрополита, вероватно правдајући то чињеницом да вера не познаје етничку припадност, још мање наследност једне породице на неком архијерејском трону. И османске власти свакако нису благонаклоно гледале на стварање једне владичанске лозе у области која је била под слабом контролом централних власти, да би крајем 18. века та контрола потпуно нестала. Одобрење за тај чин хабзбуршке власти могле су дати и из државног разлога. Када је 1781. године склопљен споразум Русије и Хабзбуршке монархије о решавању Источног питања и подели османског наслеђа, озбиљно се рачунало на помоћ балканских православних хришћана њиховим армијама, па је и тај чин могао бити усмерен на њихово везивање за своје ратне циљеве.²² Митрополит Петар I Петровић Његош – Свети

црквом, *Духовни колегијум*, као који је потом променио име у Свети правитељствујући синод. Д. Р. Живојиновић, *Успон Европе : 1450–1789, четврто допуњено издање*, Београд 2000, 360.

20 Ж. Јовичић, *Писмо писано митрополитом црногорским Савом митрополиту московском Платону 1776*, Гласник СУД ХХII, (Београд 1867), 357–359.

21 Н. В. Радосављевић, *нав. дело*, 80–81.

22 *Исто*, 123; Д. Р. Живојиновић, *нав. дело*, 416.

Петар Цетињски рукоположен је од сабора архијереја Карловачке митрополије, аутономне Цркве која се сматрала легитимном наследницом Пећке патријаршије, а не под окриљем неке друге помесне Православне цркве. То је било исказивање јединства са Сремским Карловцима и пуно истрајавање на ставу да је Црногорска митрополија била нераскидиви део Пећке патријаршије, а никако чин одвајања у посебну Цркву.²³

Са Петром I Петровићем Његошем отпочело је постепено уобличавање савремене државности Црне Горе. Пресудни догађаји у том процесу биле су битке на Мартинићима и на Крусима 1796, када је скадарски везир Махмуд-паша Бушатлија погинуо, а напад војске под његовом командом на Црну Гору био одбијен. После тих битака, османска војска више никада није успела да дође до Цетиња, а митрополит Петар I Петровић Његош посветио се унутрашњем уређењу земље, уводећи прве институције које су то означавале. Године 1798. донет је први Законик (*Законик обштин црногорски и брдски*), који је имао да успостави основне темеље функционисања територије која прераста у државу. Законик је допуњен 1803. Започело се са увођењем реда, сузбијањем племенских неспоразума и крвне освете као појава које су нарушавале тешко постигнуто јединство.²⁴

У том времену била је јасна идентификација Цркве са државом. Територија Црне Горе истовремено је била и територија Црногорске митрополије. Поред тога што је био на челу Црногорске митрополије, Петар I Петровић Његош постао је и први човек државе у настајању. Да су и османске власти постепено прихватале *de facto* стање црногорског осамостаљења, јер за велику империју која се простирала на три континента стратешки значај тог малог простора није био пресудан, показује већ поменути берат рашко-призренског митрополита из 1808. у коме је, поред навођења износа пешкеша за Рашко-призренску митрополију, наведено да остатак од 91.000,00 аспри од годишњег износа за митрополије бивше Пећке патријаршије буде измирено од епархија Скопске, Самоковске, Нишке, Ћустендилске, Зворничке, Херцеговачке, Београдске,

23 Карловачки митрополити, од 1848. патријарси, носили су стару титулацију пећких патријараха. Године 1861. патријарх Самуило Маширевић, у скраћеној форми, титулисан је као „патријарх Срба и Бугара и архиепископ карловачки“. Н. В. Радосављевић, *Два писма о прикупљању помоћи за манастир Високи Дечани из 1868*, Братство 15 (Београд 2011), 110.

24 В. Ћоровић, *нав. дело*, 519–520.

Босанске и Ужичке.²⁵ У том списку нема Црногорске митрополије, али то не значи да је она постојала одвојено од јединствене Православне цркве и да је њен статус промењен. Да се радило о таквом чину, он би сигурно био предмет озбиљних расправа у Васељенској патријаршији и у другим помесним Црквама, а свој став о томе изнела би и Карловачка митрополија. Сем тога, као самостална Црква, Црногорска митрополија била би уписана и у Диптих Велике Цркве (Васељенске патријаршије).

Наредни црногорски митрополит, Петар II Петровић Његош, исто тако није био рукоположен у Васељенској патријаршији, већ се то десило у Русији, од сабора архијереја Московске патријаршије. И та ситуација може се објаснити геополитичким разлозима. Промењене околности у Хабзбуршкој монархији, која је у време српских устанака 1804–1815, и мирнодопског периода Српске револуције до 1830. задржала неутралан став, без тренутних амбиција ка територијалном проширењу на Балканском полуострву, преовладале су као државни разлог, што је налагало и Карловачкој митрополији да следи државну политику. На другој страни, Васељенска патријаршија била је оптерећена проблемима због избијања Грчког устанка. Године 1821. су погубљени патријарх Григорије V и неки од митрополита, док су остали хапшени и ислеђивани.²⁶ Патријаршија није могла да подржи кандидата из Црне Горе, која је од државних османских власти посматрана као побуњена провинција, а није могла ни да наметне митрополита са стране. Успешна руска војна кампања 1828–1829, која је довела до склапања Једренског мира, практично је решила и питање од великог значаја за Црну Гору, а то је где ће бити рукоположен нови црногорски митрополит. Османско царство било је поражено и под руским притиском, а настале су независна Краљевина Грчка и аутономна Кнежевина Србија 1830, у којој је 1831. успостављена и аутономна Православна црква у Кнежевини Србији.²⁷

Православна црква у Кнежевини Србији не би могла да изврши рукоположење црногорског митрополита, јер је имала чврсте везе са Васељенском патријаршијом, чији је била нераскидиви ка-

25 Видети напомену 17.

26 St. Runciman, *op. cit.*, 383–384.

27 Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 2, Београд 1991, 316–317; Н. В. Радосављевић, *Аутономија Православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831–1836*, Истраживања 23 (Нови Сад 2014), 237–238; Исти, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 152–153.

нонски део, и још увек зависна од ње када је реч о рукоположењу нових епископа, пошто у њеним оквирима у почетку није било довољно архијереја који би таква рукоположења извршили.²⁸ Петар II Петровић Његош је због тога 1833. рукоположен у Русији, која је у односу са Османским царством тада била супериорна, што је потврђено Уговором о савезу склопљеном у Ункјар Искелесију те године. Русија је све то време помагала и црногорску *de facto* независност, а Црна Гора у том тренутку није била у средишту пажње османских централних власти да би због ње неко донео одлуку о новом рату против Русије. Петар II Петровић Његош је, практично, рукоположен као архијереј Московске патријаршије.

Стање у Црној Гори мења се 1852, када је наследник Петра II Петровића Његоша, његов синовац Данило, решио да не прихвати монашки завет, и да буде проглашен за књаза Црне Горе као световни владар. По увиду у стање у Црној Гори, у којој се видео велики напредак после управе Петра II Петровића Његоша, Русија је, пажљиво вагајући какав ефекат таква одлука може да изазове међу великим силама, годину дана уочи Кримског рата (1853–1856) признала Црну Гору као световну кнежевину на челу са књазом Данилом I, док је духовна власт требала да буде одвојена.²⁹ Тада престаје улога црногорских митрополита као државних црногорских поглавара, а у њиховој надлежности остаје духовна и црквеноадминистративна власт. Ни тада, међутим, није било покушаја стварања посебне црногорске цркве, мада је у неким црквеним шематизмима она посебно навођена. Када је у питању избор новог црногорског митрополита, књаз Данило одлучио се за Никанора Ивановића Његуша, образованог монаха родом из Дрниша, а пореклом из Његуша, мада није био у сродству са династијом Петровић Његош. Други кандидат био је архимандрит манастира Острога Никанор Раичевић, кога је у тај чин произвео Петар II Петровић Његош, али он није био Данилов избор. Никанор Ивановић завршио је богословске науке у Шибенику и Задру, а боравио је у

28 Н. В. Радосављевић, *Аутономија Православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831–1836*, 243–244.

29 Иако су у руској дипломатији били сигурни у то да државничке способности Данила Петровића Његоша нису ни близу оних које је имао његов претходник, Петар II Петровић Његош, Русија је после активне дипломатске акције и анализе стања у самој Црној Гори, а позивајући се на народне жеље и молбу Сената, признала његову нову титулу, самим тим и статус Црне Горе као Кнежевине. То је убрзо прихватила и Хабзуршка монархија, која је успела да нађе прихватљиво решење за његову титулацију како не би дошла у неспоразум са Портом. Османско царство то није одмах прихватило, као ни Велика Британија ни Француска. Б. Павићевић, *Књаз Данило*, Београд 1990, 59–67.

манастирима Крки и Драговићу. По жељи књаза Данила, Никанор Ивановић је произведен за архимандрита од стране епископа Стефана Кнежевића 20. септембра 1853.³⁰

На молбу књаза Данила, Никанор Ивановић је хиротонисан у Русији, али тек 1858. године. Проблем у томе правиле су власти Хабзбуршке монархије, јер је он био њихов поданик, па су желеле да буде рукоположен у Карловачкој митрополији, а конкретан предлог о томе дао је митрополит карловачки и патријарх српски Јосиф Рајачић. Црногорске власти инсистирале су на томе да се хиротонија мора извршити у Русији, па је хабзбуршка дипломатија ометала Ивановићев одлазак тамо све док није напустио поданство те државе. Тек тада је добио дозволу да преко њене територије отпутује у Русију.³¹ Васељенска патријаршија ни о овом избору и рукоположењу није била консултована, што говори да је државни разлог био његово основно мерило.

У време када је било сасвим извесно да ће Никанор Ивановић постати црногорски митрополит, док се чекало да се формална питања са Хабзбуршком монархијом уреде, у Санкт Петербургу је 1856. објављен један шематизам Православних цркава, под насловом „Списокъ всѣхъ іераршескихъ каѳедръ в святой православной восточной церкви за 1855. год, с именами ихъ предстоятелей“.³² У том попису наведене су све Цркве које су биле аутокефалне или су егзистирале у независним државама, са пописом свих архијерејских катедри, митрополита и епископа који су њима управљали, као и титуларних и викарних епископа. Васељенска патријаршија је, са својом разгранатом структуром, била прва у том попису, док су аутономне Цркве у вазалним кнежевинама Србији, Влашкој и Молдавији исказане посебно, али у њеним оквирима.³³ Иза ње следе шематизми Александријске, Антиохијске и Јерусалимске патријаршије. Потом је наведена структура Московске патријаршије (Іерархія Всероссійская), која је укључивала и Грузијски егзархат.³⁴ Занимљиво је како су у овом шематизму наведене Цркве које су по структури верника биле претежно српске. Аутономна Православна црква у Кнежевини Србији приказана је у оквирима Васељенске

30 Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве 2*, Београд 1991, 273–274.

31 *Исто*, 274.

32 *Списокъ всѣхъ іераршескихъ каѳедръ в святой православной восточной церкви за 1855. год, с именами ихъ предстоятелей*, Санкт Петербургъ 1856.

33 *Исто*, 13-14.

34 *Исто*, 22-27.

патријаршије, Карловачка митрополија, која је обухватала православне у Хабзбуршкој монархији приказана је засебно, као самостална Црква³⁵, док је црквена структура Црне Горе такође приказана засебно, али без имена било ког митрополита или епископа, јер је црногорски митрополитски престо још увек био упражњен.³⁶ То, међутим, не може бити посматрано као потврда аутокефалног статуса Цркве у Црној Гори, и то из више разлога. Прво, попис Црква вршен је по државама. Црна Гора је од Русије у време настанка пописа сматрана независном државом, па је тако наведена и Црногорска митрополија. Да је тако потврђује и чињеница да су посебно наведене и Кипарска и Синајска архиепископија, чији је статус био полуаутономан, који није био ни близу степену аутономије Православне цркве у Кнежевини Србији. А она је имала свој Свети синод, сабор архијереја, Конзисторију и поглавара, архиепископа Београда и митрополита Србије Петра Јовановића.³⁷ Сем тога, у Црној Гори је пре настанка поменутог пописа постојао само један архијереј, са свештенством у монашком и мирском чину, а то није била структура која је могла бити сматрана за аутономну, а посебно не за аутокефалну Цркву. У тренутку настанка поменутог шематизма, Црна Гора чак није ни имала митрополита, јер се чекало да се реше неспоразуми око одласка Никанора Ивановића у Русију. И наведена титулација указује на то да се ни сами црногорски митрополити нису сматрали поглаварима самосталне, аутокефалне или аутономне Цркве. У наведеном попису она гласи: „митрополит Скендерије и морскога брега, архиепископ цетињски, егзарх свештенога престола пећкога, владика црногорски и брдски“.³⁸ Истицање архиепископске титуле, која је увек била повезана са градом у коме је неки митрополит резидирао, била је уобичајена појава у православном свету. Сем тога, део наведене титуле није одговарао чињеничном стању, јер је Скадар са широм околином био у митрополији Рашко-призренској и скендеријској, док је приморје било у Хабзбуршкој монархији, и у њему црногорски митрополит није имао духовну власт. И чињеница да је у титули наглашено да је црногорски митрополит „егзарх престола пећкога“ указује на јаку повезаност са традицијом Пећке патријаршије, чији је она била неодвојиви део, и на одсуство тежње ка било каквој посебности. У

35 *Исто*, 29-30.

36 *Исто*, 31.

37 *Исто*, 14.

38 *Исто*, 31.

таквом односу свакако је значајно место имала и чињеница да су црногорски митрополити велику пажњу посвећивали световним проблемима и опстанку Црне Горе у једном сложеном времену, док се црквени живот одвијао на вековима устаљен начин, и у њему није било превише потребе за било каквим интервенцијама.

По успостављању световне власти, пресудан утицај на црквене послове у Црној Гори имала је држава, која је узела и велики део црквене имовине. Црногорски митрополити били су потпуно одани књазу, од 1910. краљу Црне Горе. Та држава је значајније промене у црквеном погледу доживела тек после Велике источне кризе и рата против Османског царства, када је на ослобођеном подручју и знатно проширеној државној територији постојала потреба за тим да буде установљено још епископских катедри. Тако је основана Захумско-рашка епископија са средиштем у манастиру Острогу, а 1913. и Пећка епископија, која је обухватала новоослобођене пределе од Босне до албанске границе, који су припали Краљевини Црној Гори. На тај начин су се створили услови да се, на основу фактичког стања и постојања довољног броја архијереја, формира и Свети синод. Православна црква у Црној Гори тада делује самостално, али без било какве канонске потврде о добијању аутономије или аутокефалности, која није ни тражена. А чак и да су црногорска држава и Православна црква у Црној Гори имале намеру да то траже, питање је којој Цркви би морале да се обрате. То не би били ни Карловачка митрополија ни Православна црква у Кнежевини Србији које су се, свака за себе, сматрале наследницама Пећке патријаршије, а ни Московска патријаршија која је црногорске митрополите рукополагала од 1833. Права адреса за то била би само Васељенска патријаршија као мајка Црква, а она такву молбу никада није примила.

Православна црква у Кнежевини, потом Краљевини Црној Гори, није могла да се у потпуности пореди чак ни са Карловачком митрополијом. Сличност је постојала у томе што су деловале у одређеним државним целинама (Угарски део Аустроугарске, Црна Гора). Међутим, већ је напоменуто да је граматом пећког патријарха Калиника I Карловачка митрополија канонски стекла аутономни статус, а од 1766. деловала као *de facto* самостална Црква. Црква у Црној Гори није од мајке Цркве добила никакво канонско писмо о признавању аутономије или аутокефалности, а деловала је самостално услед државног разлога. Као таква, постала је конститутивни део уједињене Српске православне патријаршије, што је својим томосом из 1922. потврдила Васељенска патријаршија, мајка Цр-

ква за епархије у Старој Србији, Македонији, Босни и Херцеговини, а свакако и црквену структуру у Црној Гори. Тим актом Велика црква је такође потврдила и духовну супрематију над далматинским делом Буковинско-далматинске митрополије, који је такође постао део Српске православне патријаршије.³⁹ Од свих чинилаца уједињења, само су Карловачка митрополија и Православна црква у Краљевини Србији имале канонски признату аутономију од 1710, односно 1831. године. Аутокефалност Православне цркве у Кнежевини Србији канонски је добијена 1879. године.⁴⁰

Управо када је о Васељенској патријаршији реч, важно је истаћи како је из њене перспективе посматрана Црногорска митрополија. По укидању Пећке патријаршије она је, са осталим њеним митрополијама, припојена Великој Цркви, и посматрана као њен део, док је пешкеш који се на њу односио укључен у износ од 100.000 акчи, опредељен за Пећку патријаршију у целини. Самосталан живот Црногорске митрополије уз помоћ Светог синода Карловачке митрополије или Московске патријаршије није ништа пореметио у погледу њеног рангирања у поретку Велике Цркве Христове, у којој је свака од митрополија имала своје место. Берати појединих васељенских патријараха, у којима су побројане и све епархије, добар су извор за то. Један такав брат, издат васељенском патријарху Јоакиму III октобра 1860. (средина муслиманског месеца реби-улахра 1277 године по хиџри), садржи јасну структуру митрополија и епископија Васељенске патријаршије.⁴¹ Када је о томе реч, у ферману се само архиепископ београдски и митрополит Србије и митрополит угровлашки налазе у првом делу списка, који садржи епархије које су по традицији увек биле у Васељенској патријаршији, и које су постале високо рангиране унапређењем њиховог статуса. Митрополит Србије (до 1831. београдски) високо је рангиран као деветнаести у том поретку, док је угровлашки био четрдесети, међу 81 митрополитом. Иако је Православна црква у Кнежевини Србији имала аутономију, она је такође била и канонски неодвојиви део Васељенске патријаршије, па је тако и приказана. Остале митрополије укинуте Пећке патријаршије су приказане посебно, у

39 Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 2, 570.

40 Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, 2, Београд 1898, 282–286.

41 *Пълно събрание на државнитѣ законы, уставы, наставления и високи заповѣды на Османската имперія, преведены от турски I*, прир. Хр. Арнаутов, Цариград 1871, 17–30.

наставку текста, као и епархије Охридске патријаршије. У берату пуном непрецизности што се чињеница тиче, јер се неке епархије помињу по више пута под различитим именима, наведено је њих 40, а Црногорска митрополија је у таквом поретку тек 32, иако је реч о времену постојања Кнежевине Црне Горе као независне државе.⁴² Она је, дакле, 1860. и даље посматрана као једна од митрополија Васељенске патријаршије, и што се канонског поретка у то време тиче та чињеница није била подложна било каквој ревизији, без обзира на чињенично стање на терену.

Уједињењем у Српску православну патријаршију, одобреним Томосом Васељенске патријаршије 1922. године, престале су да постоје поједине помесне Цркве или црквене јединице које су имале различит степен канонски потврђене или *de facto* постојеће самосталности. Док је Православна црква у Краљевини Србији имала томос о аутокефалности дат од мајке Цркве, Васељенске патријаршије, Карловачка митрополија је самосталност заснивала на традицији Пећке патријаршије, од које је 1710. добила аутономију. Самостална Буковинско-далматинска митрополија, која је деловала у аустријском делу Аустро-Угарске, настала је као резултат државног разлога, док је Православна црква у Босни и Херцеговини задржала канонске везе са Васељенском патријаршијом. Исто је било и у случају патријаршијских епархија у Старој Србији и Македонији. Када је реч о Православној Цркви у Црној Гори, она никада није стекла канонски признату самосталност, ни од Пећке патријаршије, нити од Велике цркве. Њени митрополити су имали битну улогу у формирању државности Црне Горе, која је до 1852. и функционисала као теократија, али никада нису тражили успостављање црквене аутономије. Тек касније, по Берлинском конгресу 1878. (државна независност, проширење територије) Православна Црква у Кнежевини/Краљевини Црној Гори деловала је самостално, што је такође био резултат државног разлога и битно промењених околности.

42 Исто, 21. На основу тог пописа епархија које су некада припадале Пећкој патријаршији, јасно је да османска дворска канцеларија која се бавила црквеним питањима (калем-и-пископос) није била прецизна и поред у историографији присутног мишљења да је то тако, те да су се њени писари ослањали и на старе, превазиђене преписе или копијалне протоколе.

Литература:

Д. Алексијевић, *Прилози за историју Српске цркве*, Весник СЦ за 1908. (Београд 1908), 297–299.

Д. Алексијевић, *Прилози за историју Српске цркве*, Весник Српске цркве за 1909. (Београд 1909), 758–759.

В. Јовановић Бркић, *Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога, састављен год. 1771. патријархом Василијем Бркићем*, прир. И. Руварац, Споменик СКА X (1891), 43–66.

С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996.

Д. Р. Живојиновић, *Успон Европе : 1450–1789, четврто допуњено издање*, Београд 2000.

Историја народа Југославије, Београд 1960.

Историја српског народа IV/1, Београд 1986.

И. С. Јастребов, *Податци за историју Српске цркве*, Београд 1879.

Ж. Јовичић, *Писмо писано митрополитом црногорским Савом митрополиту московском Платону 1776*, Гласник СУД XXII, (Београд 1867), 357–359.

Б. Павићевић, *Књаз Данило*, Београд 1990.

В. Петровић, *История о Черной Горы*, Санктпетербургъ 1754.

Н. В. Радосављевић, *Аутономија Православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831–1836*, Истраживања 23 (Нови Сад 2014), 233–248.

Н. В. Радосављевић, *Два писма о прикупљању помоћи за манастир Високи Дечани из 1868*, Братство 15 (Београд 2011), 107–117.

Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007.

Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, 2, Београд 1898, 282–286.

St. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968.

Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве 2*, Београд 1991.

Ђ. Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије 1766. године*, Богословље 13 (Београд 1938), 250–307.

Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве 1*, Београд 1991, 421–451.

И. Снегаров, *История на Охридската архиепископия-патриаршија, том 2*, от падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767), София 1995.

Списокъ всѣхъ іераршескихъ каведръ в святой православной восточной церкви за 1855. год, с именами ихъ предстоятелей, Санкт Петербургъ 1856.

Пълно събрание на државнитѣ законы, уставы, наставленія и високи заповеди на Османската имперія, преведены от турскы I, прир. Хр. Арнаудов, Цариград 1871.

В. Ђоровић, Историја Срба, Земун 2004.

Н. Шулетић, Подаци о бератима архиепископа Пећке и Охридске архиепископије у Дефтеру прихода канцеларије црквених муката (ВОА, КК 2542–33), Српске студије, 1, 2010, 177–193.

SUMMARY

**THE STATUS OF MONTENEGRIN
METROPOLITANATE UPON THE ABOLISHMENT
OF PATRIARCHATE OF PEC IN 1766.
(canonical independence or independence
due to state's reasons)**

The autocephaly of the Patriarchate of Pec was abolished in 1766, and its eparchies became part of the Ecumenical Patriarchate. Up until the termination, the Montenegrin Metropolitanate was highly ranked within the hierarchical structure of the Pec Patriarchate, but after, regardless of the size of its territory or the number of Faithful, all metropolitans were relegated to the honorary title of exarch of Pec's (patriarchal) throne. While two Metropolitans of Herzegovina and Rashka opposed the abolition of Pec's Patriarchate, the Metropolitan of Montenegro, Sava Petrovic, was not dismissed and the sultan confirmed his title by bestowal of the golden berat. This political approval of the episcopal seat did not indicate recognition of the autonomous status of Montenegro. During that time, only members of the Petrovic-Njegosh family served as metropolitans, an ecclesial quandary which would never be accepted by the Ecumenical Patriarchate because "faith does not know nationalities", nor confirmed by the Ottoman authorities for political and religious reasons.

Considering the fact that Montenegro was a territory upon which the Ottoman control was not effective in the second half of the 18th century, the Montenegrin Metropolitanate, under the Patriarchate of Moscow, set the foundations to establish the modern statehood of Montenegro. Until 1852, Montenegro functioned as theocracy under Metropolitan Petar I Petrovic Njegosh – later glorified as Saint Petar of

Cetinje – who was ordained a bishop and installed in 1784 in the Metropolitanate of Karlovac (Karlovacka mitropolija), and from 1830–51 under his successor, Metropolitan Petar II Petrovic Njegosh. After promulgating the Principality in 1852 that transformed Montenegro into a secular principality, the Serbian Orthodox Church was divided from the State by Danilo I and, although recognized under the Patriarchate of Constantinople, it functioned independently. In 1858, Montenegro was victorious over the Ottomans in the Battle of Grahovac, gaining territory, firmly establishing borders, and gaining de facto independence that was recognized by the Treaty of Berlin in 1878. While the Montenegrin Metropolitanate was not granted autonomy nor autocephaly by any local Church (“pomesna” in Serbian), the Ecumenical Patriarchate maintained its ecclesiastical jurisdiction over Montenegro and Pec throughout the second half of the 19th century until 1920, when the Serbian Orthodox Patriarchate was re-established.

Key words: Ottoman Empire, Montenegro, Patriarchate of Pec, Ecumenical Patriarchate, Montenegrin Metropolitanate, canonical status, independence